

تفاوت پدیده بلوغ دختران و پسران در مناطق سردسیر، گرمسیر و معتدل آب و هوایی بر اساس یافته‌های پزشکی و داده‌های میدانی

سید محمد کیکاوسی^۱

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۷/۰۷ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۱۰/۱۲

چکیده

مطابق معیار و ضابطه قرآنی در آیه ششم سوره مبارکه نسا، بلوغ پدیده‌ای است طبیعی با به فعلیت رسیدن استعداد جنسی و قوای تولید مثل که در مبانی فقهی و حقوقی، رسیدن دختران به سن نه سال و پسران به ۱۵ سالگی به منزله آن و آغاز تکلیف به تعهدات و مسئولیت‌های دینی، مدنی و کیفری در نظر گرفته شده است. با این حال، آمادگی پذیرش مسئولیت و محدودیت‌های ناشی از بلوغ برای آحاد دختران و پسران در نژادهای متفاوت، اقلیم آب و هوایی متنوع محل زندگی و هم‌چنین متأثر از اختلاف در فرهنگ جوامع و وضعیت سلامت اجتماعی و دیگر عوامل، یکسان نیست و تعیین یک معیار ثابت برای همه ایشان ناصواب به نظر می‌رسد. از این رو، پژوهش‌گر با هدف بازخوانی در مبانی فقهی و حقوقی در مقوله معیار بلوغ، ضمن توجه به مخاطب شناسی احادیث در نقد استناد فقهی به روایات بلوغ، میزان متغیر بلوغ در اقلیم‌های ناهمگون آب و هوایی را مطابق یافته پژوهش‌های میدانی و مولفه‌های پزشکی اندازه‌گیری و بررسی نموده است. بر اساس برآیند پژوهش پیش‌رو، دختران و پسران ساکن در اقلیم و شرایط آب و هوایی سردسیر به مراتب با تاخیر قابل ملاحظه از هم‌نوعان خود در مناطق گرم‌سیری به مرحله بلوغ رسیده و در سنین بالاتر درک صحیحی نسبت به مسئولیت‌ها و وظایف اجتماعی خود پیدا می‌کنند.

واژگان کلیدی: بلوغ جنسی، ضابطه قرآنی، اقلیم آب و هوایی، داده‌های میدانی.

^۱ دکتری تخصصی گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی و عضو باشگاه پژوهشگران جوان و نخبه کشور، دانشکده علوم انسانی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. mohammadkeykavosi@yahoo.com

۱. مقدمه

بلوغ به لحاظ ایجاد تأثیرات عمیق بر جسم و روح انسان و تکوین شخصیت او و نیز به عنوان سرآغاز مسئولیت‌ها و محدودیت‌ها، از دیرباز مورد توجه اندیشمندان حوزه‌های مختلف قرار داشته و تاکنون پژوهش‌های گسترده‌ای در چگونگی بروز این پدیده صورت گرفته است. این مساله همواره میان فقیهان و حقوق دانان از یک سو و جامعه شناسان و دانشمندان علوم طبیعی و فیزیولوژیک از سوی دیگر مورد بحث و اختلاف عقیده بوده است و این تفاوت دیدگاه ناشی از تمایز جنبه شرعی از جنبه طبیعی آن بوده است.

از نظر فقیهان، بلوغ یکی از شرایط عامه توجه تکلیف به مکلفین و اِعمال حقوق شان بوده و لذا برای دست یافتن به معیار آن، روایات و احادیثی را مورد استناد قرارده اند که نشانه‌های بلوغ را معرفی می‌نماید. مشهور فقیهان امامیه و با تاسی از ایشان، قانون‌گذار بنا به پاره‌ای از اخبار وارده، سنّ نه سالگی را برای همه دختران و ۱۵ سالگی را برای پسران مبنای بلوغ در نظر گرفته اند. هر چند، برخی دیگر از فقها با این نظر هم عقیده نبوده و آرای دیگری صادر نموده‌اند. البته استناد ارائه شده از سوی مشهور خالی از اشکال نبوده و به مقوله مخاطب شناسی روایات اقامه شده برای تبیین نشانه‌های بلوغ چندان توجه نداشته‌اند: این که بیان سنین خاص در کلام معصومین (ع)، متأثر از مخاطب سخن و در پاسخ به پرسش گران احکام بوده است و چنان‌چه اشاره به سنّی مشخص شده، صرفاً در راستای بیان کارشناسانه و تفهیم موضوع حکم برای همان اشخاص بوده، نه تعیین معیار کلی برای آحاد جامعه. از این رو، مشاهده می‌شود که معصوم (ع) در تعیین سنّ نه سالگی برای آغاز بلوغ دختران، آن را موصوف به وصف قاعدگی یا شرط ازدواج نموده است. اما در سایر حوزه‌ها، بلوغ بالا‌صالحه مورد بررسی قرار گرفته است. یعنی بدون توجه به تبعات آن، حقیقت ماهوی بلوغ را همان گونه که هست، دنبال نموده اند. از این منظر، تفاوت‌های رشد هورمونی در تحریک غدد جنسی و آغاز دگرگونی‌ها برای پیدایش و تکامل بلوغ حائز اهمیت است که البته میان دختران و پسرانی که شرایط متمایز از یکدیگر را تجربه می‌کنند، متفاوت است. به عنوان مثال، دختران نژاد سیاه‌پوست سریع‌تر از نژاد سفید پوست به بلوغ دست می‌یابند. هم‌چنین در دختران ساکن مناطق گرم سیر، فعالیت‌های هورمونی از ۹ سالگی با بروز صفات ثانویه نمایان شده و پس از یک الی دو سال با نخستین قاعدگی، بلوغ به سرانجام می‌رسد، در حالی که این شرایط به مراتب برای دختران ساکن مناطق و اقلیم سردسیر با تاخیر و در سنین بالاتر روی می‌دهد. این نکته، بر اساس اندازه‌گیری و برآیندی که بارها توسط متخصصین طی پژوهش‌های بالینی از آحاد دختران و پسران مناطق ناهمگون آب و هوایی به دست آمده، واضح و مشهود است.

پژوهش گر در این زمینه با عنایت به بازخوانی گذرای مبانی فقهی در حوزه شریعت تکیه بر آمار پژوهش‌هایی که صورت گرفته، چنین دریافته است که اقلیم اب و هوایی به صورت مستقیم بر پدیده بلوغ اثر گذار بوده و نمی‌توان معیار سنّ خاص را برای بلوغ همه افراد و آغاز مسئولیت‌های مدنی و

جزایی او لازم الاتباع دانست. همان گونه که اناج تکالیف شرعی - مانند روزه - برای دختر ساکن مناطق سردسیر در سنّ تعریف شده (نه سالگی) نامیسر و همراه با عسر و حرج است. چه بسا، تعدد نشانه‌های بلوغ و ذکر سنین گوناگون در احادیث و روایات ناظر بر همین نکته و اصل مخاطب شناسی در کلام معصومین (ع) است.

به هر سو، آن چه در پژوهش پیش‌رو از دیده می‌گذرد، اقتراحی است به موضوع و از صاحب نظران حوزه فقه و حقوق انتظار می‌رود با بازبینی در مبانی نظری خود، دیدگاهی برگزیند که با واقع مطلب متناسب باشد و قانون‌گذار نیز قلم خود را به گونه ای تصحیح نماید که بتوان بستر همواری را برای اعمال حقوقی کودکان نوبالغ فراهم آورد.

۲. مفهوم شناسی :

۱- **بلوغ:** واژه بلوغ از ریشه "بلغ"، به صورت مطلق به معنای رسیدن است که به ضمیمه متعلق خود، مقصود را برای ذهن روشن می‌سازد. به عنوان مثال، "بلوغ المرام" به معنای رسیدن به مقصود است و "بلوغ الاجل" یعنی فرا رسیدن زمان موعود. همچنین "بلاغ" اسم مصدر است از ابلاغ و یا تبلیغ که به معنای ایصال و رساندن به کار رفته است و از ریشه بلغ، الفاظ و اصطلاحات متعددی از قبیل ابلاغ و تبلیغ، بالغ، بلوغ، مبلّغ و غیره ناشی شده است. اهل لغت در معنای آن اختلاف نظر ندارند، هر چند در بیان، تعابیر مختلفی به کار برده‌اند. گروهی بلوغ را وصول و رسیدن پایان و هدف دانسته‌اند و مقصد ممکن است مکان، زمان و یا امر معینی باشد و برخی آن را اشراف بر چیزی اطلاق نموده‌اند. اگرچه رسیدن به مطلوب کامل نشده باشد.

در لسان‌العرب بلوغ به معنای رسیدن به انتهای چیزی آمده و بلوغ کودک را برابر احتلام برشمرده است؛ و گویا این که زمان تکلیف او فرارسیده باشد. (ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ۱، ۴۸۶) جوهری در صحاح‌اللغه، بلوغ را به معنای وصول و رسیدن و همچنین در شرف رسیدن می‌داند (جوهری، ۱۴۱۰ق، ۴، ۱۳۱۶)، ولی اگر متعلق به کودک باشد، آن را به ادراک تفسیر کرده است. در مجمع‌البحرین نیز آمده است: «بلوغ رسیدن است و بلوغ کودک معنای احتلام و لزوم تکلیف را می‌رساند. (طریحی، ۱۴۱۶ق، ۵، ۷) با تامل در آن چه در کتب لغت پیرامون لفظ بلوغ وارد شده است، معلوم می‌گردد که بلوغ کودک به معنای احتلام و ادراک بوده که رسیدن به مرحله خاصی از تکامل است.

برگرفته از تعاریف لغوی، بلوغ در اصطلاح، پایان دوران کودکی و خردسالی و رسیدن انسان به مرحله‌ای از رشد و تکامل است که شایستگی عهده‌دار شدن مسئولیت‌ها و تکالیف عرفی و شرعی را به دست می‌آورد. به عبارت دیگر، ایجاد یک تحول و دگرگونی در همه ابعاد جسمی، جنسی، روحی و عقلی است که شخص را برای ورود به دوره نوین زندگی خود مهیا می‌نماید. برخی نوشته‌اند: «بلوغ در اصطلاح، عبارت است از شروع نضج جنسی؛ زمانی که اعضای تناسلی بتوانند وظایف خود را انجام دهند

و این سن شروع را مراجعه می‌گویند که در دختران با پدیده حیض و در پسران با خروج منی همراه است. (غربالی، ۱۹۷۲م، ۴۰۳) با این حال، به طور دقیق و صریح نمی‌توان یک زمان و سن معین را به عنوان مرحله بلوغ برای همه افراد معین کرد. ممکن است بعضی افراد زودتر از دیگران به مرحله بلوغ دست یابند. خصوصیت شخصی افراد و البته ویژگی‌های منطقه‌ای و محیطی در تسریع یا تأخیر بلوغ تأثیر دارد و مسلم آن است که جنس زن نسبت به جنس مرد سریع‌تر به این مرحله می‌رسد. (مطهری، ۱۳۹۵ش، ۴، ۲۷۴ و ۲۷۵)

۲- **اقلیم:** اقلیم برگرفته از واژه یونانی "کلیما" و به معنی خمیدگی بوده و در اصطلاح به معنی تمایل و انحراف ناحیه‌ای از زمین نسبت به آفتاب است. اما واژه‌شناسان در تعریف آن از عبارت هفت یک ربع سکون استفاده کرده‌اند. در واقع، به عقیده علمای قدیم، یک چهارم از چهار ربع کره زمین مسکونی است و سه ربع دیگر را آب فراگرفته است. ربع مسکونی از شمال تا خط استوا را بر هفت تقسیم نموده و هر قسمت را اقلیم نامیده‌اند. (نفیسی، ۱۳۴۳ش، ۱، ۶۹؛ صفی پوری، ۱۳۸۸ش، ۱۶۹۸؛ رامپوری، ۱۳۹۳ش، ۲۰) به هر سو، در اصطلاح امروزی، اقلیم به مشخصه‌های آب و هوایی یک نطقه جغرافیایی مانند دما، رطوبت، فشار اتمسفر، باد و بارش و سایر مشخصه‌های هواشناسی در مدت زمانی به نسبت طولانی اطلاق داده می‌شود که آن منطقه را از سایر مناطق متمایز می‌نماید. (واتسون و لیز، ترجمه، ۱۳۸۸ش، ۲۹)

۳. مخاطب شناسی بلوغ

مساله بلوغ به عنوان یک پدیده همواره میان فقیهان، حقوق دانان، جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و متخصصین فیزیولوژیک مورد بحث و اختلاف عقیده بوده و این تفاوت دیدگاه و مبانی آرا ناشی از دو جهت می‌باشد:

اول، دو نگاه متمایز به جنبه شرعی و طبیعت بلوغ؛ چنانچه بنا به ضابطه و معیار قرآنی (آیه ۶ سوره مبارکه نسا)، جنبه طبیعت بلوغ و قدرت باروری افراد (بلوغ جنسی) مورد استناد است و فقیهان و حقوق دانان در تبیین و تعریف خود از بلوغ، این جنبه را پذیرفته‌اند. و دوم، عدم توجه به اقلیم و تاثیر متغیرهای آب و هوایی بر فرآیند بلوغ جنسی است. ازین رو، پیرو معیار تعیین شده در آیه مزبور، آیا رسیدن به سن اعلام شده در کتب فقهی و نیز قاون مدنی می‌تواند بر حصول توانایی تولید مثل و قدرت باروری دلالت کند؟ و چنانچه در سن یاد شده، شرایط تولید مثل برای زن و مرد فراهم نشود، همچنان بالغ محسوب می‌شوند؟

آنچه امروزه در سایر حوزه‌ها غیر از فقه و حقوق بیش‌تر پرداخته شده، اثر اقلیم بر روند شکل‌گیری و سررسید بلوغ است؛ به گونه‌ای که بررسی و مطالعه بر بلوغ کودکان در اقلیم‌های گوناگون، نتایج متفاوتی را به دنبال داشته است. در همین زمینه یکی از متخصصان علم پزشکی می‌گوید: «تفاوت‌های رشد

هورمونی در تحریک غدد جنسی میان دختران و پسرانی که شرایط متمایز از یکدیگر را تجربه می‌کنند، واضح و مسلم است. به‌عنوان مثال، در دختران ساکن مناطق گرم سیری، فعالیت‌های هورمونی از سن نه سالگی با بروز صفات ثانویه نمایان شده و پس از یک الی دو سال با نخستین قاعدگی، بلوغ به سرانجام می‌رسد. در حالی که این شرایط به‌مراتب برای دختران ساکن مناطق سردسیر با تاخیر و در سن ۱۳ سالگی آغاز می‌شود. (باور، ۱۳۹۳، ش، ۸)

نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی نیز پا به این مقوله گذاشته و آرای متعددی درباره سن بلوغ کودکان - به‌ویژه دختران - ارائه می‌دهند و البته سن بلوغ را در مناطق ناهم سان آب و هوایی متغیر می‌دانند. یکی از ایشان معتقد است: «سن بلوغ بر اساس نظریه‌های اکولوژیست‌ها یا محیط‌گران تابع محیط طبیعی است. به‌طور حتم بلوغ افراد مناطق گرم سیر به مراتب زودرس از افراد مناطق سردسیر است.» (قرایی مقدم، ۱۳۹۴، ش، ۴۸) وی می‌افزاید: «در جامعه‌شناسی سن بلوغ دختران همان ۱۲ سال است که طبیعی به نظر می‌رسد. اما قانون و مبادی حقوقی سنین دیگری را برای این امر در نظر گرفته‌اند؛ نقیصه‌ای که نمی‌تواند برخلاف سیر طبیعی پیش رود.» (همان، ۴۹) دیگری پا را فراتر نهاده و می‌نویسد: «سن بلوغ نشانه‌ای برای رسیدن به توانایی جسمی و جنسی است که می‌تواند بر حسب زمان، مکان و اقوام مختلف متفاوت باشد. در کنار بلوغ، باید سن رشد نیز در نظر گرفته شود، بلکه اهمیت رشد اجتماعی مقدم بر موضوع بلوغ است.» (دهدار، ۱۳۹۳، ش، ۸)

اما صرف نظر از اقلیم، عوامل دیگری هم‌چون وراثت، جهش‌های ژنتیکی، اقتصاد، مسائل محیطی و اجتماعی، نحوه تغذیه و الگوی مصرف غذایی، متابولیسم و وضعیت جسمانی افراد، فرهنگ، آداب و روابط حاکم بر خانواده در بلوغ نقش موثر دارند. این علل و عوامل بیش‌تر روان‌شناسان را متوجه خود ساخته است. (خوش کنش، ۱۳۹۶، ش، ۳۱) بنا به دست آوردهای پژوهش میدانی علم ژنتیک، در خانواده‌ای که اعضای درجه اول و دوم آن مانند مادر و خواهر در سنین ۱۱ تا ۱۳ سالگی شروع به بالغ شدن کرده‌اند، دختر خانواده نیز در همان سنین به بلوغ دست می‌یابد. این موضوع در خصوص پسر خانواده به تأثیر از پدر و برادر خود نیز صدق می‌کند. (Barush, 2014, 51(3),7-12) هم‌چنین بررسی و مطالعات انجام شده در یک دوره پنج ساله نشان داده که کودک ساکن نواحی محروم شهری و روستایی حسب شرایط محیطی و اقتصادی با بلوغ زود هنگام روبه‌رو می‌شود، در حالی که کودکی که از نظر سن تقویمی با او یک سان است، ولی در نواحی مرفه و پررونق شهری از نظر امکانات اقتصادی زندگی می‌کند، با بلوغ دیر هنگام‌تر، آماده رویارویی با این مرحله می‌باشد. (حسنخانی، ۱۳۹۵، ش، ۲۴) علاوه بر اقتصاد، شرایط اجتماعی آرام بر سیر طبیعی بلوغ جنسی تأثیر مستقیم دارد. براساس پژوهش‌های انجام شده در کشورهای سوریه و عراق، استرس، تشویق خاطر و اضطراب ناشی از آسیب‌های جنگ نظامی، شروع دوران قاعدگی و بلوغ دختران را به تاخیر انداخته است. (محفوظ، ۱۴۳۶ق، ۴۲ الی ۴۶)

به‌هرحال، تاثیر نقش اقلیم و تغییرات آب و هوایی بر پدیده بلوغ مبرهن و امر غیر قابل انکاری است و توجه به آن به عنوان یک معیار حقیقی در این زمینه، ضروری است. این عنایت، نیازمند بررسی و مطالعه اقلیم‌های گوناگون می‌باشد که با استفاده از پژوهش‌های میدانی و جداسازی و افراز نمودن نوع افراد از یکدیگر حسب مدلول شرایط نتایج منفک و مجزایی را ارائه دهد. اما در حوزه فقه و حقوق، به این مقوله کم‌تر توجه شده و فقہیان در خصوص تعیین معیار بلوغ دختران و پسران، به دسته ای از اخبار و روایات استناد جسته اند که ۹ سالگی را برای دختران و ۱۵ سالگی را در پسران به منزله بلوغ در نظر گرفته است. به عنوان مثال، روایتی که رسول خدا (ص) فرمود: «حد زنانگی که دختر می‌تواند بر شوهر وارد شود، نه سالگی است.» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ۲۰، ۱۰۱، ۱) هم چنین امام صادق (ع) فرمود: «هر گاه پسر پانزده ساله شود، نیکی هایش نوشته و بدی هایش ثبت می‌گردد و هر گاه دختر نه ساله شود، با وی چنین برخورد خواهد شد؛ زیرا دختر در نه سالگی خون حیض می‌بیند و پسر در آن سن محتلم می‌شود.» (همان، ۱۰۴۳، ۲) اگر چه در استناد ایشان نیز محلی از نقد و اشکال وجود دارد، زیرا سنین معرفی شده به عنوان معیار کلی در خود این روایات در نظر گرفته نشده و بلوغ متصف به وجود شرط یا صفت (ازدواج یا قاعدگی یا احتلام) معرفی شده و نمی‌تواند قابل تعمیم به آحاد جامعه دختران و پسران باشد. به این گفته، باید افزود که صرف نظر از روایاتی که مشهور فقہیان به تمسک جسته و قانون‌گذار موافق آن وضع قانون کرده، چه بسیار اخبار و روایاتی که معیار اندازه‌گیری بلوغ را ظهور نشانه‌های طبیعی یا سررسید سنین بالاتر - به‌ویژه در مورد دختران - قرار داده اند. آن‌چه با مبانی شریعت در هم آمیخته و مرتبط می‌سازد و بستر جدیدی برای پژوهش می‌گستراند، توجه به مخاطب و جایگاه او است. بدیهی است انسان‌ها از لحاظ جسمی و ظاهری، ویژگی‌ها و توانایی‌های متفاوت و ناهمگونی دارند که منجر به تفاوت‌های رفتاری و شخصیتی آن‌ها شده است. همین امر بر میزان و نوع درک و دریافت شخصیت‌های مختلف به اعتبار مخاطب پیام تاثیرگذار خواهد بود. تطور در احادیث و روایات موضوعی، نکته مزبور را روشن می‌سازد. امیرالمومنین (ع) می‌فرماید: «مبدا طینت و سرشت مردمان میان آن‌ها جدایی انداخته، چرا که آنان قطعه و تکه‌ای از زمین شور و شیرین و خاک درشت و نرم بودند. پس آن‌ها به اندازه نزدیکی زمین‌شان با هم سازگار و به مقدار اختلاف آن زمین با هم متفاوت هستند.»^۱ ایشان آشنایی با ساختار شخصیت و ویژگی‌های مخاطب را از اصول مهم مخاطب‌شناسی به‌شمار می‌آورد و بر این باور است که سرشت بشر یا حتی سرزمینی که بر روی آن می‌زیند، به شکل‌دهی و رشد جسمی و عقلی آنان اثر می‌گذارد. از این‌رو، نمی‌توان با مردم نژاد و ملیت‌های گوناگون به یک زبان سخن راند و به یک شیوه استدلال کرد. (مسعودی، ۱۳۸۴ش، ۱۲۷) در نمونه‌های روایی چنین توجهی به چشم می‌خورد تا جایی که گروهی مورد نکوهش یا مدح معصوم (ع) قرار گرفته و موضوع امر و نهی واقع شده‌اند. در یکی از این

۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۲۵

نمونه‌ها به نقل از امام صادق (ع) آمده است: «قلب اهالی سند (هند) و زنجان و خوزستان و کرد شیرینی اعمال را نمی‌چشد.» (صدوق، ۱۴۰۱ق، ۲، ۳۵۲)

در روایتی دیگر، ابی ربیع شامی به امام صادق عرض می‌کند: گروهی از کردها در منطقه ما زندگی می‌کنند و همواره برای خرید و فروش می‌آیند و ما با آنها هم‌نشین شده و معامله می‌کنیم. تکلیف چیست؟ ایشان فرمود: «ای اباربیع! با کردها هم‌نشین مشو.» (طوسی، ۱۴۰۷ق، ۷، ۱۱؛ صدوق، ۱۴۰۵ق، ۳، ۱۶۴؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ۵، ۱۵۸) آن حضرت در حدیثی دیگر، مردم را از معاشرت و ازدواج با طایفه خزر^۱ نهی می‌نماید. (حرّ عاملی، ۱۳۶۲ش، ۷، ۱۰۸) همچنین در روایات مشابه، از اهل سجستان (سیستان) و کرمان برحذر شده است. (نیشابوری، ۱۴۲۲ق، ۴، ۴۷۶؛ سپهری، ۱۳۸۰ش، ۱۴، ۷۵)

به هر سو، این‌گونه اخبار و احادیث که به نکوهش و ذمّ گروه یا فرقه‌ای پرداخته، مصداق و نشانه‌ای از عنایت معصومان (ع) به مخاطبان کلام شان می‌باشد. البته بسیاری که اخبار یاد شده را با آموزه‌های قرآنی^۲ و کلام پیراسته معصوم (ع) در تضاد دیده‌اند، با رویکرد ضعف اسنادی سلسله راویان حدیث را کاوش نموده و در صدد خدشه و ردّ آنها برآمده‌اند (نجاشی، ۱۴۰۶ق، ۴۵۵؛ ابو نعیم اصفهانی، ۱۴۰۸ق، ۸، ۲۲۸) یا با تبیین شرح حال مردمان مخاطب در مقام توجیه برخواستند، (مسعودی، ۱۴۰۹ق، ۲، ۹۹؛ همو، ترجمه، ۱۳۸۱ش، ۷۸ و ۷۹؛ دینوری، ترجمه، ۱۳۹۶ش، ۵۴؛ قلقشندی، ۱۴۰۷، ۴۲۳، ۴۲۴؛ نویری، ۲۰۰۴م، ۳۰۷؛ بزار، ۱۴۰۹ق، ۳۴۰؛ بدلیسی، ۱۳۷۷ش، ۱۳) اما آنچه امر را آسان می‌نماید، توجه به زمان صدور روایت است که - بدون نیاز به هرگونه توجیه و تفسیر - شمول موضوع را منحصر در مخاطبان آن برهه نموده و سایر مردمان در اعصار بعدی را مبرا می‌سازد. به‌راستی، محتوای کلام با زمینه‌های فرهنگی، فکری، اجتماعی، سیاسی و تاریخی حاکم به زمان ایجاد و صدور آن در ارتباط است. از این رو، در برخورد با اخبار و روایات، "مقتضای حال کلام" اهمیت دوچندان دارد. (محسنیان راد، ۱۳۶۹ش، ۸ و ۹؛ رفیع پور، ۱۳۷۷ش، ۴۴) نکته‌ای که جامعه‌شناسان از آن به "فضای صدور متن" یاد می‌کنند. (مک کوئین، ترجمه، ۱۳۸۰ش، ۸۵؛ سورین، ترجمه، ۱۳۸۱ش، ۳۸) عوامل گوناگونی چون شرایط جغرافیایی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، علمی، زمان ایراد کلام، شخصیت و ویژگی مخاطب مصداق‌های فضای صدور متن به‌شمار می‌روند؛ متغیرهایی که معیارهای ثابت را تحت تاثیر قرار می‌دهند. (فرهنگی، ۱۳۸۸ش، ۴۸) با الهام از گفته‌های اخیر، چه‌بسا بتوان گفت روایات و احادیثی که در بردارنده تعیین سن بلوغ دختران به ۹ سالگی و پسران به ۱۵ سالگی هستند، مقتضای حال مخاطب زمان صدور کلام بوده‌اند؛ اما اکنون که گستره شریعت به دیگر سرزمین‌ها با اقلیم‌های متفاوت راه‌یافته، معیار اندازه‌گیری

^۱ گروهی که در نواحی دریای خزر سکونت داشته و به دزدی و غارت اموال مردم شهره بودند. (حموی، ۱۴۰۵ق، ۲، ۳۶۷)

^۲ خداوند در قرآن مجید می‌فرماید: (ما شما را از مرد و زنی آفریده‌ایم و شما را تیره تیره و قبیله قبیله نموده‌ایم تا هم دیگر را بشناسید. هیچ‌یک بر دیگری برتری ندارید) و بی‌گمان گرامی‌ترین تان نزد خدا پرهیزگارترین شما است. { ایه ۱۳ سوره مبارکه حجرات

بلوغ نیز تحت تاثیر اقتضای کنونی تغییر یافته است. آن‌چه مسلم است کودکان در اقلیم‌های گوناگون، همان‌گونه که بلوغ جنسی را در سنین متفاوت تجربه می‌کنند، از نظر پذیرش مسئولیت اجتماعی در امر ازدواج و تشکیل خانواده و نیز مسئولیت کیفری جهت پاسخ‌گویی به رفتار مجرمانه سن یکسان و همانندی نخواهند داشت. (محمدی، ۱۳۸۵، ش، ۵۹، ۱۷ الی ۱۹)

۴. اقلیم سردسیر

برای بررسی و توجه به تاثیر آب و هوای سرد بر طبیعت بلوغ، آشنایی با این اقلیم پیش از هر چیزی ضروری و لاجرم خواهد بود. اقلیم سردسیر بیش‌تر به مناطق کوهستانی و مرتفع اطلاق می‌شود که از جریان توده هوای سرد در دامنه‌ها و دره‌های ناهموار این مناطق به واسطه ارتفاع نسبی بیش از نقاط هم‌جوار خود دارای آب و هوای سرد و بارانی بوده و وفور آب در دامنه‌های باران‌گیر باعث ایجاد گونه‌های متنوع نباتات می‌شود. بیش‌ترین دلیل شکل‌گیری اقلیم سردسیر، ارتفاع نسبی از سطح دریا است. سرمای شدید در فصل زمستان و هوای معتدل در تابستان، اختلاف بسیار درجه حرارت میان دمای شب و روز، مقدار تابش کم آفتاب در دامنه‌ها و دره‌های ناهموار، بارش سنگین برف و رطوبت اندک هوا از ویژگی‌های این اقلیم به‌شمار می‌رود. (گهل، ترجمه، ۱۳۸۸، ش، ۱۷)

لذا ملاحظه پژوهش‌های میدانی بر روی دختران و پسران حائز توجه است. البته اندازه‌گیری و مشاهده بلوغ جنسی دختران با اولین قاعدگی از آزمودن پسران به توانایی جنسی آسان‌تر است. از این‌رو، عمده ارزیابی‌های صورت گرفته به دختران اختصاص دارد. هم‌چنین با عنایت به این‌که توجه به سلامت دختران نوجوان به دلایل متعدد بهداشتی، فرهنگی و اجتماعی در مقایسه با پسران مهم‌تر بوده، میزان مطالعه و بررسی روند بلوغ دختران بیش‌تر به چشم می‌خورد.

در بررسی‌های انجام شده درباره شروع دوره قاعدگی یا "منارک" به‌عنوان یک پدیده مشخص بر جریان بلوغ، علی‌رغم توجه به علل وراثت، وضعیت تغذیه و دیگر موارد، منطقه جغرافیایی خاست‌گاه نگرش تحلیل‌گران قرار گرفته است. (Sperroff, 1996, 10(5), 213-233) در خصوص مناطق سردسیر، می‌توان به نتایج کسب شده از ارزیابی میانگین سن قاعدگی در اقلیم سیبری (واقع در شمال روسیه)، شهرهای مرتفع و کوهستانی اروپای شمالی و سرزمین‌های شمال کانادا اشاره کرد که برابر با عدد ۱۶/۷ سالگی است. (Soll, 1999, 29(1), 217-237) هرچند مطالعه‌های اخیر از روند کاهشی سن اولین قاعدگی در صد سال گذشته حکایت می‌کند. یکی از بررسی‌های بسیار مهم که در مورد روند تغییرات سن اولین قاعدگی انجام شده، مطالعه‌ای است که در آمریکا به اجرا درآمده و برآیند آن سال ۲۰۱۳ میلادی منتشر شد. در این مطالعه اطلاعات جمع‌آوری شده طی دو بررسی کشوری در سال‌های ۱۹۶۳ و ۱۹۸۸ میلادی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته که نشان می‌دهد، متوسط سن اولین قاعدگی در دختران آمریکایی در یک دوره ۲۵ ساله از ۱۲/۷۵ سال به ۱۲/۵۴ سال کاهش یافته است؛ اگرچه

بالاترین نصاب متعلق به مناطق سردسیر بوده است. بر طبق گزارش یاد شده، پژوهش‌گران میزان این تغییرات را با توده بدنی یا BMI دختران مورد بررسی مرتبط دانسته‌اند. آنان در مناطق گوناگون آمریکا چنین روندی را مشاهده نموده و آن را با عوامل آب و هوایی سنجیده‌اند. (Anderson S.e & Dallai G 2013, 111(4), 844-850) در مطالعه دیگری که براساس داده‌های ۶۷ کشور جهان انجام شده است، پژوهش‌گران به وجود احتمال چنین روندی که می‌تواند در مناطق جغرافیایی مختلف با توجه به ویژگی‌های اقلیمی و نژادی آن‌ها متفاوت باشد، اشاره نموده‌اند. بالاترین متوسط سن اولین قاعدگی در گزارش مزبور به سرزمین‌های سردسیر مانند فنلاند با ۱۶/۹، ایسلند با ۱۶/۸ و نپال با ۱۶/۲ سال اختصاص دارد. اما متاسفانه در این مقاله آماری از کشور ایران ارائه نشده است. (Thomas F & Renaud F 2001, 73(2), 271-290) به هر حال، اگرچه گزارشات مختلفی در کشور در مورد سن نخستین قاعدگی وجود دارد، ولی تمامی آن‌ها تنها به مناطق خاصی از کشور مربوط بوده و گزارش جامع و کاملی جز در مواردی نادر، از روند تغییرات این شاخص کشوری وجود ندارد.

مطالعه سن قاعدگی در دختران مناطق گوناگون کشور به‌ویژه اقلیم سردسیر در برهه‌های زمانی متعدد ضروری بوده و دستیابی به یک شاخص متغیر از هر منطقه اهمیتی دوچندان دارد. در یکی از مطالعه‌های معدود که با نگاه جامع به روند تغییرات بلوغ دختران سراسر کشور به‌دست آمده، داده‌ها در قالب دو طرح ملی سلامت و بیماری مورد استفاده قرار گرفته است و با نمونه‌های ۸۲۲۰ نفری و ۱۰۲۲۸ نفری از زنان شوهردار ۱۵ تا ۴۹ ساله در سال‌های ۱۳۶۹ و ۱۳۷۸ شمسی به صورت خوشه‌ای از تمام نقاط - اعم از شهر و روستا - جمع‌آوری گردیده و متوسط سن شروع قاعدگی را به‌ترتیب ۱۳/۸۶ و ۱۳/۶۵ گزارش داده است. (زراعتی، ۱۳۸۴ش، ۷، ۴، ۵۲۳ و ۵۳۰) این بررسی نشان داد که در سال ۱۳۶۹ شمسی، بالاترین متوسط سن اولین قاعدگی به استان‌های سردسیر آذربایجان شرقی (۱۴/۰۸ سالگی)، آذربایجان غربی (۱۴/۵ سالگی)، ایلام (۱۴/۸۶ سالگی) چهارمحال و بختیاری (۱۴/۵ سالگی)، زنجان (۱۴/۱۹ سالگی)، کردستان (۱۴/۲ سالگی)، کرمانشاه (۱۴/۲۷ سالگی)، کهگیلویه و بویراحمد (۱۳/۹۱ سالگی) و لرستان (۱۴/۰۷ سالگی) تعلق داشته است. در سال ۱۳۷۸ شمسی نیز علی‌رغم تغییراتی که در تعداد و مرزبندی جغرافیایی برخی از استان‌ها ایجاد شد، همچنان بالاترین متوسط سن اولین قاعدگی به استان‌های سردسیر آذربایجان شرقی (۱۳/۸۸ سالگی)، آذربایجان غربی (۱۳/۸۶ سالگی)، اردبیل (۱۴/۲ سالگی)، ایلام (۱۴/۲۵ سالگی)، چهارمحال و بختیاری (۱۳/۵۳ سالگی)، زنجان (۱۳/۸۴ سالگی)، کردستان (۱۴/۳۹ سالگی)، کرمانشاه (۱۴/۰۸ سالگی)، کهگیلویه و بویراحمد (۱۳/۳۳ سالگی) و لرستان (۱۳/۷۹ سالگی) اختصاص یافت. (همان)

تحلیل سن اولین قاعدگی براساس سال تولد نمونه‌های ارزیابی شده، نشان‌دهنده یک روند کاهشی معنی‌دار از متولدین دهه ۱۳۱۵ الی ۱۳۲۴ تا ۱۳۵۵ الی ۱۳۶۴ بوده که این روند هم در مناطق روستایی و هم شهری وجود داشت. (همان، ۵۳۰) مقایسه برآیند مطالعه اولین قاعدگی در سال ۱۳۷۸ شمسی و

مقایسه آن نسبت به داده‌های بسیاری از کشورهای توسعه نیافته و اغلب کشورهای پیشرفته در همان سال‌ها (Wasniewska M & Deluca F & Bergamaschi R 2000, 151(5) 567-572)، هرچند نقش وضعیت اقتصادی را در این امر پررنگ نشان می‌دهد، اما نمی‌توان تاثیر دمای محیط را در اولویت قرار نداد. با این حال، در چنین مقایسه و سنجش‌هایی باید به حجم نمونه‌ها و روش نمونه‌گیری نیز توجه داشت و ملاحظه نمود که آیا نتایج مورد استناد به واقع به کل جامعه آماری کشورها قابل تعمیم است یا خیر؟ علاوه بر آن، باید از همه عوامل مؤثر، ژنتیکی، نژادی، اکولوژیکی و بوم‌شناختی غافل نماند. بنابراین مناسب است که به‌جای مقایسه این شاخص میان کشورهای مختلف، در گام نخست، داده‌های دقیقی از هر کشور براساس مطالعه‌های گسترده و نمونه‌های آماری بزرگ نسبت به مناطق و اقلیم‌های گوناگون به‌دست آورد و سپس به تحلیل روند تغییرات پرداخت. (زرعانی، همان)

و اما دیگر پژوهش‌هایی که در رابطه با اقلیم سردسیر صورت گرفته - همان‌گونه که اشاره رفت- منطقه خاصی مورد مطالعه و ارزیابی واقع شده است و قابل تعمیم به سایر جامعه‌های آماری نخواهد بود، هرچند مفید فایده می‌باشند. (امینی، ۱۳۷۸ ش، ۴، ۹، ۹ الی ۱۲؛ قرقره چی، ۱۳۹۰ ش، ۱۱، ۲، ۶۳ الی ۶۸، ویسکرمی، ۱۳۹۸ ش، ۸، ۲۴، ۱۰۹ الی ۱۱۶) به‌عنوان نمونه، می‌توان از پژوهشی یاد کرد که وضعیت بلوغ دختران شهر ایلام را مورد ارزیابی قرار داده است. (پور نجف، ۱۳۹۵ ش، ۲۴، ۱، ۲۸ الی ۳۴) در بررسی مزبور که تعداد ۲۰۰۱ دانش‌آموز دختر پایه سوم راهنمایی به روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای به‌صورت "خوشه‌ای و تصادفی ساده" مطالعه شده‌اند؛ هرچند بیش‌تر یافته‌ها پیرامون میزان آگاهی و نگرش دختران به مساله بلوغ جنسی و سلامت دوران قاعدگی بوده و گزارش نهایی با طرح گنجاندن دروس آموزشی مناسب با بهداشت جسمی، روانی و اجتماع در مدارس هدف‌گذاری شده است. نظیر چنین مطالعه‌ای در پژوهش‌های بین‌المللی هم دیده می‌شود. (Gomeswde A & Sobrinho CI, 2002, 301-308; Sharma M & Gupta S, 2003, 5(2), 34-36) این موضوع از آن جهت حائز اهمیت است که براساس آمار سازمان جهانی بهداشت از هر ۵ نفر در جهان یک نفر در سن نوجوانی است و از ۱/۲ میلیارد جمعیت جهان در سن نوجوانی و بلوغ، ۸۵ درصد آن‌ها در کشورهای در حال توسعه زندگی می‌کنند. (Tiwari H& Oza Un, 2006, 12(6), 423-428; Moodi, 2011, 21(3), 22-28) در ایران مطابق سرشماری سال ۱۳۸۵ شمسی، حدود ۲۵ درصد کل جمعیت را گروه سنی دختران یازده الی چهارده ساله تشکیل می‌داد. این آمار در سرشماری ۱۳۹۵ شمسی به عدد ۲۱ درصد کاهش یافت. (علوی، ۱۳۸۷ ش، ۸، ۴، ۲۲) اما آن‌چه از پژوهش یاد شده گزارش پورنجف و دیگران) در گفتار پیش رو به‌کار می‌آید، برآیند به‌دست آمده از میانگین سن نخستین قاعدگی دختران شهر ایلام می‌باشد. گزارش‌ها حکایت داشت که میانگین سنی آنان بنا به شرایط اقلیمی سرد، ۱۳/۸۷ سال است. در این باره، ۷۳/۶ درصد از افراد مورد مطالعه دارای مراقبت بهداشتی در منزل و مدرسه بودند و تمامی آنان، قاعدگی و منارک را تجربه کرده بودند. (پور نجف، همان، ۳۰)

در پژوهشی که نگارنده نیز به صورت فرآیند پرسش‌نامه از میان ۷۰۷ نفر دختر و پسر ساکن مناطق سردسیر (شهرهای اردبیل، تهران، سنندج و کرمانشاه) به عمل آورده است، برآیندی همانند دیگر گزارش‌های حاصل از مطالعه‌های میدانی به دست آمد. ۲۷۸ نفر از دختران شرکت‌کننده در طرح پرسش‌نامه (۷۳/۹۳ درصد) بیش از سن ۱۲ سالگی، ۹۴ نفر (۲۵ درصد) در سنین ۱۰ الی ۱۲ سالگی و تنها ۴ نفر (۱/۰۷ درصد) در سنین ۹ الی ۱۰ سالگی نخستین قاعدگی خود را تجربه کرده‌اند. اما هیچ موردی برای سن کم‌تر از ۹ سالگی به عنوان بلوغ زودرس گزارش نگردید. اما ۲۱۳ نفر از پسران شرکت‌کننده در طرح (۶۴/۳۵ درصد) بیش از سن ۱۵ سالگی، ۱۰۷ نفر (۳۲/۳۳ درصد) در سنین ۱۴ الی ۱۵ سالگی برای اولین مرتبه محتلم شده‌اند و ۱۱ نفر (۳/۳۲ درصد) در سن کم‌تر ۱۴ سالگی بلوغ زودرس داشتند.

هم‌چنین بنا به پرسش‌نامه از مراکز درمانی تحت پوشش سازمان تامین اجتماعی مستقر در شهرهای سردسیر کشور طی هماهنگی و نامه‌نگاری‌های انجام شده، گزارش‌های در خور توجهی به دست رسید. به‌عنوان نمونه، بر اساس معاینه‌ها و مشاهده‌های پزشکی زنان و دختران (بیش از ۲۰۰ مورد) در بیمارستان تخصصی زنان نرگس دورود (واقع در استان لرستان) به ترتیب کم‌ترین و بیش‌ترین سن ابتلا به قاعدگی، ۱۱ و ۱۵ سالگی اعلام گردید. مشابه این آمار در بیمارستان‌های استاد عالی‌نسب تبریز و سیلان اردبیل نیز دیده شد. در خصوص کم‌ترین و بیش‌ترین سن ابتلا به جنابت و توانایی دفع منی پسران، از میان ۱۰۰ الی ۲۰۰ مورد پرسش هنگام معاینه، آمار بیمارستان ۲۵۶ تخت‌خوابی خرم‌آباد، به ترتیب ۱۳ و ۱۸ سالگی بود. اما آمار بیمارستان ۱۶۰ تخت‌خوابی سنندج از همان میزان به عدد ۱۴ و ۱۷ سالگی اختصاص داشت.

بنابراین، با عنایت به تاثیر اقلیم آب و هوایی سرد بر مساله بلوغ جنسی - به‌ویژه برای دختران - پابندی بر معیار اندازه‌گیری بلوغ برای همه افراد براساس آنچه در قوانین مدنی به تصویب رسیده و در حال اجرا است (۹ سالگی برای دختران و ۱۵ سالگی برای پسران) هم‌سو با آنچه در واقع رخ می‌دهد، نمی‌باشد و این مساله نیازمند بازبینی یا اتخاذ تدابیر متناسب با تنوع مخاطبان قانون است.

۵. اقلیم گرم‌سیر

اقلیم گرم‌سیر به مناطق کم‌ارتفاع یا بیش‌تر کویری گفته می‌شود که به واسطه پست بودن، تحت تابش شدید نور خورشید بوده و دارای آب و هوای گرم می‌باشند. (گهل، همان، ۱۸) در کتب اطلس‌شناسی در معرفی آن آمده: «قسمتی از زمین که میان مدارهای راس السرطان و راس الجدی واقع شده و به دلیل هم‌جواری با خط استواء، تحت تابش نور خورشید به‌طور مستقیم است. آب و هوای این اقلیم، اغلب گرم و خشک و در برخی مناطق همراه با رطوبت بسیار می‌باشد.» (بختجاری، ۱۳۹۸ ش، ۳۷) بیش‌ترین دلیل شکل‌گیری این اقلیم، تابش مستقیم خورشید و برابری یا ارتفاع پایین‌تر داشتن از سطح

دریا است. گرمای جان فرسا در فصل تابستان و زمستان‌های مطبوع، کمبود بارندگی‌ها یا منابع آبی در عمده مناطق از ویژگی‌های این اقلیم به‌شمار می‌رود. (گهل، همان، ۱۸ و ۱۹)

خصوصیات آب و هوایی مذکور، بر بسیاری از جنبه‌های زندگی اهالی ساکن در اقلیم اثر می‌گذارد. به‌عنوان نمونه، بافت شهری نیمه‌مترکم و بافت روستایی باز و دور از هم بوده و گسترش شهرها و روستاها در امتداد دریا و رو به ساحل است. بناها مرتفع و از مصالح کم‌ظرفیت حرارتی ساخته می‌شود و دارای ایوان‌های وسیع و حیاط مرکزی است. بادگیرها در آن‌ها به‌کار رفته و بام خانه‌ها مسطح یا گنبدی‌شکل است. (بابایی، ۱۳۸۹ ش، ۴ و ۱۳ و ۸۴ الی ۸۶) کسب و کار نیز متناسب این اقلیم میان مردم رواج داشته - مانند صنایع دستی، فرآوری خرما، صنعت دام و طیور- و عمده در ساعت عصرگاهی که گرمای هوا رو به کاهش است، پررونق می‌باشد. (مهدوی، ۱۳۹۵ ش، ۸) علاوه بر آن، رژیم و عادت‌های غذایی مردمان ساکن در نواحی گرم سیر با سایر مناطق متفاوت است. گرمیجات، ادویه‌جات تند، شیرینی‌ها و شورری‌ها در سبد خانوارها به‌وفور مورد استفاده قرار می‌گیرد که دلیل آن قدرت هضم کم غذا است. این رویه غذایی بر گرمی مزاج افراد اثر گذاشته و با عنایت به این‌که کودکان در دوران بلوغ بیش‌تر دارای مزاج گرم و صفاوی هستند، نوع تغذیه آن‌ها می‌تواند به بلوغ زودرس کمک کند. از همین رو است که متخصصان علم تغذیه همواره به تدبیر غذایی و کاستن استفاده از چربی‌های انباشته و برخی خوراکی‌ها و نوشیدنی‌های گرم سفارش می‌نمایند. (حسنی، ۱۳۹۵ ش، ۳۱؛ میزغفیری، ۱۳۹۳ ش، ۱، ۷۹)

تاثیر جو و شرایط آب و هوایی بر عملکرد بدن انسان تا جایی است که می‌تواند بر تعیین نوع جنسیت جنین نقش‌آفرینی کند. براساس یافته‌های پزشکی، احتمال پسر شدن جنین در دوران گرم بیش‌تر است. به دیگر سخن، آب و هوای گرم با پسر شدن جنین در ارتباط است. (سادلر، ترجمه، ۱۳۸۶ ش، ۱۷۴) شاید بتوان گفت که گرما بر تعادل هورمون و رویه تولید اسپرم اثر می‌گذارد. برخی از دانشمندان معتقدند که این رویه یک مکانیسم تکامل‌یافته است تا احتمال انتقال ژن‌ها را افزایش دهد. (همان)

به هر ترتیب، با گذر از آن‌چه گفته شد، تاثیر اقلیم گرم سیری بر روند بلوغ برجسته و نمایان است و می‌توان با ملاحظه بررسی‌های صورت گرفته در این‌باره به دست آورد پژوهشی جامع و کامل‌تری دست یافت. در یکی از بررسی‌ها- چنان‌چه در گفتار پیشین اشاره شد (زراعتی، همان، ۵۲۳ الی ۵۳۰) - و براساس ارزیابی سراسری سال ۱۳۶۹ شمسی، پایین‌ترین متوسط سن قاعدگی دختران و زنان ایرانی مربوط به استان بوشهر (۱۰/۹۸ سالگی)، خوزستان (۱۱/۶ سالگی)، سیستان و بلوچستان (۱۳/۸۵ سالگی)، هرمزگان (۱۳/۱۳ سالگی) و یزد (۱۱/۰۷ سالگی) بوده است. این آمار در ارزیابی سراسری سال ۱۳۷۸ شمسی به ترتیب چنین بود: بوشهر (۱۰/۵ سالگی)، یزد (۱۱/۰۱ سالگی)، خوزستان (۱۱/۴۶ سالگی)، هرمزگان (۱۳/۰۶ سالگی) و سیستان و بلوچستان (۱۳/۳۹ سالگی). در دیگر پژوهش، با نمونه‌گیری خوشه‌ای از ۱۶۸۰ نفر دختر ۵ الی ۱۵ ساله، الگوی بلوغ در دختران شهر اهواز مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت و میانگین سن شروع منارک (اولین قاعدگی) ۱۱/۸۶ سالگی را نشان داد. (شریفی،

۱۳۹۲ش، ۱۶، ۱۷، ۱۶ الی ۲۲) هم‌چنین با تکیه بر مشاهده صفات ثانوی جنسی دختران و معاینه‌های هدفمند پزشکی، میانگین سن تکامل پستان (۹/۵۲ سالگی) و پیدایش موهای عانه (۹/۸۶ سالگی) به‌دست آمد. (شریفی، همان، ۱۸) نگاه به سایر پژوهش‌ها - هرچند مقطعی و طی مطالعه سن بلوغ منطقه یا ناحیه خاص - می‌تواند ارزیابی مناسبی در زمینه اثر اقلیم گرم سیری بر روند بلوغ به‌دنبال داشته باشد. (اکبرزاده حسینی، ۱۳۸۱ش، ۴، ۴؛ آقاجانی، ۱۳۸۲ش، ۷، ۱۳، ۱۵ و ۱۹) از جمله آن‌ها، پژوهشی است که میانگین سن بلوغ پسران شهر یزد را مرحله به مرحله ارزیابی نموده است. (اخوان کرباسی، ۱۳۸۸ش، ۱۷، ۳، ۱۲۹ الی ۱۳۴) پژوهش‌گران این تحقیق با هدف تشخیص بلوغ زودرس در میان کودکان و نوجوانان و ضمن توجه به اهمیت مسئولیت‌های مذهبی، ۱۰۱۸ نفر دانش‌آموز پسر ۹ تا ۱۶ ساله را از نظر بروز نشانه‌های ثانویه جنسی با استفاده از طبقه‌بندی "تانر" بررسی نموده‌اند. براساس گزارش‌های پژوهش مزبور، پانزده مرکز آموزشی به‌صورت تصادفی گزینش و سپس هشت گروه ۹ الی ۱۶ سال دست‌بندی گردیدند. معاینه دانش‌آموزان پسر توسط دانشجویان پزشکی (مذکر) مقطع کارورزی انجام و مراحل بلوغ با مشاهده ناحیه تناسلی و روند رشد موهای پوییس و تغییرات اسکروتوم ضمن اندازه‌گیری طول تستیکول توسط متر در وضعیتی که اسکروتوم کشیده شده باشد، ارزیابی شد. رشد ابتدایی موهای پوییس با علامت "PH2" نشانه‌گذاری و مرحله نهایی آن به‌صورت "PH5" تعیین گردید. هم‌چنین اندازه تستیکول حدود ۲/۵ سانتی متر در مرحله اول با "G2" و حدود ۵ سانتی متر در مرحله نهایی رشد با "G5" منظور شد. برآیند بررسی‌ها نشان داد که میانگین سن پسران مورد مطالعه در ابتدای رشد موهای پوییس، ۱۰ سالگی و مرحله نهایی آن ۱۶ سالگی بوده است. رشد ابتدایی، میانی و نهایی تستیکول نیز به‌ترتیب حدود ۱۱، ۱۴ و ۱۵ سالگی معین شده است. (کرباسی، همان، ۱۳۰) اما با بزرگ شدن اندام تناسلی و تستیکول، محدوده سن توانایی تولید اسپرم - به‌عنوان تکامل بلوغ جنسی در افراد مورد مطالعه - ۱۵ الی ۱۶ سالگی برآورد شده است. (همان، ۱۳۱)

در پژوهش‌های بین‌المللی که پیرامون تعیین سن بلوغ در مناطق حاره و گرم سیری صورت پذیرفته، نتایج مشابهی به‌دست آمده که حاکی از رخداد بلوغ کودکان دختر و پسر در سنین پایین می‌باشد. (Ezeome Er & Ekenze So & Obanye Ro, 1997, 16(1), 6-11; Herman Me & Wang L) & Koch G, , 2001, 155(9), 1022-1028; Roche A & Wellens R & Attie K, 1995, 337-340 (22(4), به‌عنوان نمونه، میانگین سن بلوغ پسران در ایالت راجستان هند ۱۵ سالگی اندازه‌گیری شده است. (Singh, 2000, 49(1), 21-25) هم‌چنین در پژوهشی دیگر، ۱۴ سالگی سن بلوغ در پسران شهر تونگای زامبیا (Campbell Bc & Giller R, 2004, 31(2), 620-621) ، ۱۳ سالگی برای پسران شهر دالوال اتیوپی (Macias C & Lopez M & Espinoza I, 2000, 12 (2),) و ۱۵ سالگی برای پسران در شهرهای جنوبی لیبی بوده است. (Dober L & Kiralyfalvi L, , 88-96) و ۱۵ سالگی برای پسران در شهرهای جنوبی لیبی بوده است. (Dober L & Kiralyfalvi L, , 88-96) و ۱۵ سالگی برای پسران در شهرهای جنوبی لیبی بوده است. (Dober L & Kiralyfalvi L, , 88-96) در تمام پژوهش‌های اخیر، تاثیر اقلیم آب و هوای گرم و نوع تغذیه بر تسریع

روند بلوغ گزارش شده است. (همان) همین گزارش در پژوهش نگارنده که به صورت فرآیند پرسش‌نامه از میان ۶۱۴ نفر دختر و پسر ساکن مناطق گرم سیر (شهرهای آبادان، اهواز، بیرجند، زاهدان، کرمان و یزد) به دست رسیده، مشاهده می‌شود. ۱۷ نفر از دختران شرکت‌کننده در طرح پرسش‌نامه (۴/۹۱ درصد) کم‌تر از سن ۹ سالگی مبتلا به نخستین قاعدگی شده‌اند. این تجربه برای ۱۱۶ نفر (۳۳/۵۳ درصد) در سنین ۹ الی ۱۰ سالگی و ۱۷۵ نفر (۵۰/۵۸ درصد) در سنین ۱۰ الی ۱۲ سالگی روی داد. آن‌چه در خور توجه است، ۳۸ نفر (۱۰/۹۸ درصد) با تاخیر از سن ۱۲ سالگی به اولین قاعدگی دچار گشته‌اند. اما ۴۲ نفر از پسران شرکت‌کننده در طرح (۱۵/۶۷ درصد) پیش از سن ۱۴ سالگی، ۲۰۵ نفر (۷۶/۴۹ درصد) در سنین ۱۴ الی ۱۵ سالگی و ۲۱ نفر (۷/۸۴ درصد) پس از سن ۱۵ سالگی، نخستین احتلام را تجربه نموده‌اند. و البته با عنایت به پرسش‌نامه از مراکز درمانی تحت پوشش سازمان تامین اجتماعی مستقر در شهرهای گرمسیر طی هماهنگی و نامه‌نگاری‌های انجام شده، داده‌های افزون‌تری به دست آمد که نشان از تسریع روند بلوغ میان دختران و پسران در مناطق گرم سیر آب و هوایی می‌دهد. به عنوان نمونه، براساس معاینه‌ها و مشاهده‌های پزشکی زنان و دختران (بیش از ۲۰۰ مورد) در بیمارستان‌های امیرکبیر اهواز و ۲۵۶ تخت‌خوابی امیرالمومنین اهواز، به ترتیب کم‌ترین و بیش‌ترین سن تجربه نخستین قاعدگی، ۹ و ۱۲ سالگی اعلام گردید.

مشابه این آمار از بیمارستان ۱۷ شهریور آبادان نیز گزارش شد. اما چندین مورد آمار قاعدگی در سن ۸ سالگی هنگام پرسش و پاسخ پزشکان عمومی از مراجعه‌کنندگان به بیمارستان هامون زابل (واقع در استان سیستان و بلوچستان) به دست رسید. در خصوص کم‌ترین و بیش‌ترین سن ابتلا به جنابت پسران، از میان ۱۰۰ مورد پرسش هنگام معاینه، آمار بیمارستان پیامبر اعظم (ص) کرمان، به ترتیب ۱۳ و ۱۵ سالگی بود. این آمار از بیمارستان خلیج فارس بندرعباس، به ترتیب ۱۲ و ۱۵ گزارش گردید. به هر سو، بنا بر داده‌های پیش گفته، آن‌چه در فقه و قوانین کشور پیرامون تعیین سن بلوغ دختران و پسران جاری بوده و مورد استناد قرار می‌گیرد، بیش‌تر با افراد ساکن در اقلیم گرم سیر مطابقت دارد.

۶. اقلیم معتدل

اقلیم معتدل به مناطقی گفته می‌شود که در امتداد منابع آب‌خیز رودخانه‌ای و دریایی واقع شده و بیش‌تر از جلگه‌های پست، هموار و حاصل خیز برخوردار می‌باشند. این اقلیم بر دو شکل دیده می‌شود: معتدل بحری که به دلیل هم‌جواری و هم‌سطح بودن با آب، علاوه بر رطوبت بسیار زیاد هوا از اعتدال درجه حرارت بهره‌مند است و دیگری، معتدل کوه پایه‌ای که تحت نفوذ ارتفاعات کوهستانی، از سطح دریا اندکی بالاتر بوده و آب و هوای خنک و فاقد رطوبت هوای ناشی از جریان‌های دریایی و خلیجی، آن‌را به محیطی دل‌پذیر تبدیل می‌نماید. (گهل، همان، ۲۲)

براساس ارزیابی سراسری سال ۱۳۷۸ شمسی (زراعتی، همان، ۵۲۳، الی ۵۳۰) سنّ اولین قاعدگی دختران در مناطق معتدل و خزری شمال کشور عدد ۱۳/۴۳ را نشان می‌دهد. در حالی که در دیگر پژوهش صورت گرفته بر روی ۲۲۱۲ کودک محصل شهر ساری در فاصله سال‌های ۱۳۸۰ الی ۱۳۸۲ شمسی که سنّ بلوغ جنسی دختران و پسران و مراحل پیدایش نشانه‌های ثانوی ارزیابی شده، برآیند دیگری به دست آمده است. (رزاقی آذر، ۱۳۸۵ش، ۱۳، ۵۰، ۷۱ الی ۸۲) پژوهش انجام شده، مطالعه‌ای مقطعی بوده که به منظور بررسی زمان آغاز بلوغ در کودکان ۶ تا ۱۷ ساله دختر و ۶ تا ۱۵ ساله پسر مدارس شهر ساری در سطح ابتدایی، راهنمایی و متوسطه طراحی گردیده است. نخست، فهرست تمامی مدارس و نیز تعداد دانش‌آموزان در حال تحصیل مقاطع سه‌گانه براساس آمار اداره آموزش و پرورش شهر ساری استخراج و سپس نسبت جمعیتی هر کدام از مقاطع سنّی و جنسی در نواحی گوناگون شهرداری محاسبه شده است. در مرحله بعدی، جامعه آماری بر اساس مناطق شهرداری طبقه‌بندی شده و از هر طبقه، مناطقی به‌عنوان خوشه و در هر منطقه نیز تعدادی از مدارس به‌صورت تصادفی انتخاب شده‌اند و در نهایت نمونه‌گیری از ۲۳ مدرسه دخترانه و پسرانه صورت گرفته است. بدین ترتیب، ۷۹۲ نفر پسر و ۱۴۲۰ نفر دختر سالم در فاصله سنّی یاد شده توسط پزشک با مشاهده بروز علائم ثانوی بلوغ در اندام‌های تناسلی و لمس پستان دختران در چند مرحله مورد بررسی قرار گرفتند. پیدایش نشانه‌های ثانوی پسران تا سنّ ۱۴ سالگی و روی داد اولین منارک (قاعدگی) دختران تا سنّ ۱۶ سالگی، مبنای ارزیابی بوده که عدم بروز این تغییرات در سنّ تعیین شده، به منزله بلوغ دیررس نشانه‌گذاری گردیده است.

یافته‌ها نشان می‌دهد میانه سنّی نمونه‌های دختر در مراحل ابتدایی رشد پستان و موهای پوییس (شرم‌گاه) به ترتیب ۹/۷۴ و ۱۰/۴۹ سالگی بوده است. ۳۹۹ نفر دختر اعلام نمودند که منارک در آن‌ها آغاز شده و میانه سنّی زمان آن ۱۲/۶۸ سالگی برآورد گردیده است. (رزاقی، همان، ۷۴) اما در نمونه‌های پسر، میانه سنّی در مراحل ابتدایی تغییرات اسکروتوم (ایجاد چین و شکن در کیسه بیضه و بزرگ شدن بیضه‌ها) و رشد موهای پوییس (ناحیه تناسلی) به ترتیب ۹/۰۱ و ۱۰/۳۴ سالگی بوده است. ۱۱۸ نفر پسر نیز اظهار داشتند که نخستین احتلام و دفع منی آنان رخ داده که میانه سنّی زمان آن، ۱۵/۴۹ سالگی معین شده است. (همان، ۷۵) پژوهش‌گران مطالعه اخیر با نگاه به گزارش‌های بین‌المللی مشابه (G & Slora Ej & Wasserman R, 1997, 99(4), 505-512; Mul D & Fredriks A & Van buuren S, 2001, 50(3), 479-486 ; Marshall W & Tanner J, 1970, 45(13), 291-301)، تصریح نموده‌اند که پس از جنگ جهانی دوم، به دلیل پیشرفت جوامع و رشد اقتصادی و نیز بهبود کیفیت تغذیه‌ای و ارتقای سطح اجتماعی، تغییرات آشکار و نمایانی هم در زمان آغاز بلوغ و هم در شاخص‌های رشدی کودکان در بیش‌تر کشورهای جهان به وجود آمده است و از این‌رو، نیاز به داده‌های به روز ضروری است، به گونه‌ای که گاه یافته‌ها و گزارش‌های مربوط به یک دهه پیش در زمان حال قابل

استفاده نیست. (رزاقی، همان، ۷۷ و ۷۸) پژوهش دیگری که باتوجه به مشکلات تشخیصی پزشکی قانونی در تعیین سن افراد مراجعه‌کننده و یا ارجاع شده از سوی مراجع قضایی، مراحل گوناگون بلوغ پسران شهر تهران در مقایسه با سن قانونی ۱۵ سالگی، بررسی کرده (دانش پرور، ۱۳۸۰ش، ۷، ۲۵، ۲۶ الی ۳۳)، ۴۰۰ نمونه از گروه‌های سنی ۱۲ الی ۱۶ ساله پسر در مناطق ۱۹ گانه آموزش و پرورش شهر تهران - سال تحصیلی ۷۸-۱۳۷۷ شمسی - طی چند مرحله به عمل آورده است. بر این اساس، حدود ۷۳ درصد از پسران رده سنی ۱۶ ساله با سپری کردن مراحل رشد بیضه‌ها، توانایی دفع منی پیدا کرده‌اند. همچنین نزدیک به ۸۳ درصد از پسران مورد مطالعه در سن ۱۲ سالگی تغییرات هورمونی و بروز نشانه‌های ثانوی بلوغ را پشت سر گذاشته‌اند. (همان، ۲۸ و ۲۹) برآیند پژوهش اخیر، تاکید بر ضرورت تدوین استاندارد رشد جامعه ایرانی و تعیین یک پارچه مراحل مختلف بلوغ جنسی همراه با بازنگری در مبنای قانونی و جای‌گزینی ابزار دقیق تعیین سن بلوغ دختران و پسران است که می‌تواند بررسی موارد ارجاعی به پزشکی قانونی را جهت تعیین سن رشد و بلوغ افراد - به‌ویژه در دعاوی منجر به مسئولیت کیفری - تسهیل بخشد. (همان، ۳۲) در زمینه اقلیم معتدل، گزارش‌های مشابهی نیز از سایر پژوهش‌ها به دست آمده که بیان همه آن‌ها اطاله کلام خواهد بود؛ (کرمی‌زاده، ۱۳۸۱ش، ۱۱، ۲، ۱۲۹ الی ۱۳۱؛ عزیزی، ۱۳۷۹ش، ۱، ۳، ۱۹ الی ۲۶؛ پولادخان، ۱۳۸۹ش، ۱۲، ۴، ۳۸ الی ۴۵؛ علوی، ۱۳۸۸ش، ۸، ۳، ۸۹ الی ۶۵) هرچند یافته‌های مطالعه‌های بین‌المللی قابل تامل است. به‌عنوان نمونه، مطابق پژوهش از کودکان و نوجوانان کشورهای اروپایی حوزه مدیترانه، میانگین سن اولین قاعدگی دختران ۱۲ سالگی و توانایی دفع منی و احتلام پسران ۱۵ سالگی گزارش شده است. (Macias tomei C & Lopez M & Vasquez M, 2002, 12(2), 88-96)

شایان ذکر است نگارنده طی فرآیند پرسش‌نامه از میان ۶۵۲ نفر دختر و پسر ساکن مناطق معتدل خزری (شهرهای بابل، بندر انزلی، تنکابن، چالوس و رشت)، یافته‌های در خور توجهی را دنبال نموده است. یک نفر از دختران شرکت‌کننده در طرح پرسش‌نامه (۰/۲۹ درصد) پیش از رسیدن به سن ۹ سالگی دچار نخستین قاعدگی خود شده است. ۷۰ نفر (۲۰/۰۶ درصد) در سنین ۹ الی ۱۰ سالگی، ۲۴۹ نفر (۷۱/۳۵ درصد) در سنین ۱۰ الی ۱۲ سالگی و ۲۹ نفر (۸/۳ درصد) نیز از سن بیش از ۱۲ سالگی چنین تجربه‌ای را داشته‌اند. اما ۲۳ نفر از پسران شرکت‌کننده در طرح (۷/۵۹ درصد) پیش از ۱۴ سالگی، ۲۶۵ نفر (۸۷/۴۶ درصد) در سنین ۱۴ الی ۱۵ سالگی و ۱۵ نفر (۴/۹۵ درصد) پس از ۱۵ سالگی برای اولین مرتبه محتلم شده‌اند. به این داده‌ها، پژوهشی که نگارنده به‌صورت تصادفی و از تعداد معدودی مدارس دخترانه و پسرانه شهر تهران انجام داده، باید افزود که پیرو فرآیند مصاحبه‌گزینی از میان ۴۷۰ نفر دختر و پسر، توزیع فراوانی میانگین سن اولین قاعدگی و احتلام به‌ترتیب ۱۲ و ۱۵ سالگی به‌دست آمد. و اما حسب پرسش‌نامه از مراکز درمانی تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی مستقر در شهرهای شمالی کشور طی هماهنگی و نامه‌نگاری‌های انجام شده، یافته‌های دیگری افزون گردید. به‌عنوان نمونه،

براساس معاینه‌ها و مشاهده‌های پزشکی زنان و دختران (حدود ۲۰۰ مورد) در بیمارستان ولی‌عصر (عج) قائم‌شهر، به‌ترتیب کم‌ترین و بیش‌ترین سن رخداد نخستین قاعدگی، ۱۰ و ۱۳ سالگی اعلام شد؛ در حالی که از هیچ‌یک از مراکز درمانی بلوغ زودرس کم‌تر از ۹ سالگی گزارش نگردید. در خصوص کم‌ترین و بیش‌ترین سن ابتلا به احتلام و دفع منی پسران، از میان ۲۰۰ مورد پرسش هنگام معاینه، آمار بیمارستان خاتم‌الانبیاء (ص) گنبد کاووس، به‌ترتیب ۱۴ و ۱۶ سالگی بود. همانند آمار مزبور از بیمارستان حکیم جرجانی گرگان نیز به‌دست آمد. اما گزارش بیمارستان حضرت رسول اکرم (ص) رشت، با اندکی تفاوت سنین ۱۴ و ۱۵ سالگی را نشان داد.

در پایان، با مرور آموزه‌های گفتار پیش رو، می‌توان معیار سن بلوغ جنسی دختران و پسران نواحی معتدل را کم‌تر و متمایز از مناطق سردسیری و اندکی مشابه با اندازه‌های به‌دست آمده از بلوغ کودکان ساکن در آب و هوای گرم سبزی ارزیابی نمود. بنابراین، تفاوت و پراکندگی میزان بلوغ جنسی در اقلیم‌های متفاوت، به‌ویژه در مقیاس‌های جهانی، بازنگری در تعریف بلوغ و مبانی قانونی و شرعی را بیش از پیش مهم جلوه می‌کند. در این زمینه، چه‌بسا بتوان ابزارهای دقیق‌تری جهت تعیین سن بلوغ دختران و پسران به‌عنوان جای‌گزین بر روش و نشانه‌های کنونی برگرفته از گزینش پاره‌ای احادیث - اخبار و روایاتی که مشهور فقیهان امامیه و به تبع آن قانون‌گذار به آن‌ها تمسک جسته‌اند - میان نصوص متناقض و متعدد قلمداد نمود.

۷- نتیجه‌گیری

بلوغ به‌عنوان آغاز مسئولیت‌ها و محدودیت‌های انسان مکلف همواره مورد توجه صاحب نظران حوزه‌های گوناگون بوده است. فقیهان به پیروی از مستندات شرعی به دست آمده از روایات و احادیث، این مرحله از رشد را با رسیدن دختران و پسران به سن شرعی ۹ و ۱۵ سالگی می‌دانند. اما صاحب نظران دیگر حوزه‌ها، به بعد طبیعی بلوغ توجه داشته و صرف نظر از سنین یاد شده، به توانایی هر فرد در حصول استعداد و قوه جنسی با مجموعه تغییرات رشد جسمانی که امکان تولید مثل را به وجود می‌آورد، توجه می‌نمایند. بدیهی است که این توانایی مبتنی بر عوامل درونی و بیرونی، ممکن است در هر فرد متفاوت باشد. از جمله عوامل بیرونی که بر روند و فرآیند پدیده بلوغ تأثیر گذار می‌باشد، مساله اقلیم و تفاوت‌های آب و هوایی است؛ به گونه‌ای که دختران و پسران در مناطق گرم سیر زودتر بالغ شده و به مراتب در مناطق سردسیر دیرتر به بلوغ دست می‌یابند. لذا بلوغ از یک الگوی ثابت - مانند سن - تبعیت نخواهد کرد. پرداختن به این موضوع از آن جهت مورد اهمیت قرار خواهد گرفت که با نگاه به معیار و ضابطه قرآنی (آیه ششم سوره مبارکه نسا)، میزان بلوغ، نکاح و قدرت باروری معرفی شده است و روایاتی که به بیان نشانه‌های بلوغ پرداخته‌اند سعی در تخمین سن باروری داشته و البته سنین گوناگونی را متذکر شده‌اند. آن چه تاکنون در تعیین سن بلوغ مقرر بوده است، به دلیل برگزیدن دسته‌ای از روایات است که

ناظر به سنین ۹ سالگی برای دختران و ۱۵ سالگی برای پسران هستند؛ روایاتی که سن را به صورت مطلق بیان نموده و در کنار اوصاف احتلام و قاعدگی که منطبق با بلوغ جنسی هر فرد می‌باشد، آمده است. در این زمینه نمونه‌هایی در پژوهش پیش رو بیان گردید. البته در سایر روایات، سنین و نشانه‌های دیگری نیز برای اطمینان از حصول بلوغ ذکر شده که نشان از توجه معصومین (ع) به مخاطب کلام و وضعیت او - چه بسا از جمله اقلیم محل زندگی - داشته است. بنابراین عنایت به عوامل موثر بر شکل‌گیری بلوغ ناگزیر می‌باشد. در این زمینه، بازخوانی پژوهش‌های میدانی صورت گرفته از شروع سن بلوغ دختران و پسران ضروری است. هر چند یافته‌های متذکر در نوشته پیش رو، قابل تامل است، اما ملاحظه و بررسی سایر یافته‌ها و دست آوردهای پژوهشی می‌تواند مفید فایده باشد. با این اوصاف، از فقه پویا انتظار می‌رود با نگاهی نو به مبنا و مفهوم بلوغ با در نظر گرفتن معیار قرآنی (بلوغ حلم که اشاره به بلوغ جنسی دارد)، ترتیبی اتخاذ نماید که متناسب با نوع و تنوع مخاطبان، معیار صحیح تری در نظر گرفته شود.

۸. منابع

- ۱- قرآن کریم
- ۲- آقاجانی، مولود و کارزونی، سکینه و دشتی، ابوالفضل، سن بلوغ دختران و پسران استان بوشهر در سال ۱۳۸۷ [مقاله]، مجله دانشگاه علوم پزشکی بیرجند، سال هفتم، ۱۳۸۲ش، شماره ۱۳
- ۳- آلسون وایت، ویلیام، روان‌شناسی بلوغ، ترجمه فضل‌الله شاهرابی پور و پروین قائمی، انتشارات حسام، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۹ ش
- ۴- اخوان کرباسی، صدیقه و گلستان، مطهره و فلاح، راضیه و صدرباقی، مهدخت و میرناصری، فهیمه سادات، بررسی مراحل و میانگین سن شروع بلوغ در پسران شهر یزد [مقاله]، مجله دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی شهید صدوقی یزد، سال هفدهم، ۱۳۸۸ش، شماره ۳
- ۵- اصفهانی، احمد بن عبدالله (ابونعیم اصفهانی)، حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء، دار الکتب العربی، بیروت، چاپ اول، ۱۴۰۸ق
- ۶- اکبرزاده حسینی، صنم و شهرکی، محمدرضا و کرمی پور زارعی، مهدی، سن منارک دختران مقطع راهنمایی شهر زاهدان در سال تحصیلی ۸۱-۱۳۸۰ [مقاله]، مجله تحقیقات علوم پزشکی زاهدان (طیب شرق)، سال چهارم، ۱۳۸۱ش، شماره ۴
- ۷- امینی، پروانه و راحمی، شمسی، سن اولین قاعدگی و برخی عوامل موثر بر آن در دانش‌آموزان دوره راهنمایی شهر یاسوج [مقاله]، مجله علوم پزشکی دانشگاه اصفهان، سال چهارم، ۱۳۷۸ش، شماره ۹
- ۸- بابویه قمی، محمد بن علی (شیخ صدوق)، الخصال، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، قم، چاپ چهارم، ۱۴۰۱ ق

- ۹- __، من لایحضره الفقیه، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، قم، چاپ اول، ۱۴۰۵ ق
- ۱۰- بارکر، دیوید و پرفیلد، کولین، حقوق به زبان ساده، ترجمه سید حسین صفایی، نشر میزان، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۷ش
- ۱۱- باور، عبدالمجید، بلوغ از باور تا واقعیت، انتشارات موسسه فرهنگی آیات، اهواز، چاپ اول، ۱۳۹۳ش
- ۱۲- بختیاری، سعید، اطلس جهان امروز (گیتاشناسی)، انتشارات موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی نوین، تهران، چاپ اول، ۱۳۹۸ش
- ۱۳- بدلیسی، شرف الدین بن شمس الدین، شرفنامه تاریخ مفصل کردستان، انتشارات اساطیر، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۷ش
- ۱۴- بزاز، احمد بن عمرو، المسند، مکتبه العلوم و الحکم، بیروت، چاپ اول، ۱۴۰۹ق
- ۱۵- پورقهرمانی گلتنه، بابک، نگاهی به کنوانسیون حقوق کودک و مباحثی پیرامون آن [مقاله]، مجله رواق اندیشه، تهران، سال چهارم، ۱۳۸۳ش، شماره ۲۸
- ۱۶- پورنجف، عبدالحسین و حسینی راد، منیژه و دیرکوند مقدم اشرف و نیسی، نرگس، بررسی آگاهی، نگرش و عملکرد دختران مقطع سوم راهنمایی شهر ایلام در زمینه سلامت بلوغ- سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲ [مقاله]، مجله علوم پزشکی دانشگاه ایلام، سال بیست و چهارم، ۱۳۹۵ش، شماره اول
- ۱۷- پولادخان، شهرناز و ولایی، ناصر، سنّ بلوغ جنسی در دختران و پسران دانش آموز شهر گرگان در سال تحصیلی ۸۸-۱۳۷۸ [مقاله]، فصلنامه فیض، سال دوازدهم، ۱۳۸۹ش، شماره ۴
- ۱۸- جنادله، علی، فواصل بلوغ در جوامع، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، چاپ اول، ۱۳۹۷ش
- ۱۹- جهان پناه، مریم، سنّ بلوغ و ازدواج دختران در کشاکش قانون و واقعیت، انتشارات روشنگران و مطالعات زنان، تهران، چاپ اول، ۱۳۹۵ش
- ۲۰- حرّ عاملی، محمد بن حسن، هدایه الامه الی احکام الائمه (ع)، مجمع البحوث الاسلامیه، مشهد، چاپ اول، ۱۳۶۲ش
- ۲۱- __، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، موسسه آل البيت (ع) لاحیاء التراث، قم، چاپ اول، ۱۴۰۹ق
- ۲۲- حسنجانی، ملیحه و موسوی، سیدجواد و دیگران، بلوغ و تغییرات شخصیتی عمیق و ماندگار، انتشارات تجربه نو، زاهدان، چاپ اول، ۱۳۹۵ش
- ۲۳- حسنی، راحله، فیزیولوژی بلوغ، انتشارات صبا، تهران، چاپ اول، ۱۳۹۵ش
- ۲۴- حموی، یاقوت بن عبدالله، معجم البلدان فی معرفه المدن و القرى و الخراب و الحمار و السهل و الواعر من کل مکان، دار الصادر للطباعه و النشر، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۰۵ق

- ۲۵- حیات داوودی، پرچهر، بلوغ و نشانه‌های آن از دیدگاه فیزیولوژی و از منظر فقه امامیه [مقاله]، فصلنامه دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی همدان (پژوهان)، سال دوازدهم، ۱۳۹۰ش، شماره ۱۲
- ۲۶- خوش کنش، ابوالقاسم، روان‌شناسی بلوغ، انتشارات رشد، اهواز، چاپ اول، ۱۳۹۶ش
- ۲۷- دانش پرور، حمیدرضا، بررسی مراحل مختلف بلوغ در پسران تهرانی و مقایسه آن با سن ۱۵ سالگی [مقاله]، مجله علمی پزشکی قانونی، سال هفتم، ۱۳۸۰ش، شماره ۲۵
- ۲۸- دینوری، احمد بن داود، اخبار الطوال، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، نشر نی، تهران، چاپ دهم، ۱۳۹۶ش
- ۲۹- رزاقی آذر، مریم و مقیمی، علی و صدیق، نادر و گلناری، پدram، سن بلوغ در دختران و پسران شهر ساری [مقاله]، مجله دانشگاه علوم پزشکی ایران، سال سیزدهم، ۱۳۸۵ش، شماره ۵۰
- ۳۰- رفیع پور، فرامرز، آناتومی جامعه مخاطب، شرکت سهامی انتشار، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۷ش
- ۳۱- ریتزر، جرج، نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، چاپ چهارم، ۱۳۸۲ش
- ۳۲- زراعتی، حجت و کاظم، محمد و کریملو، مسعود و مجدزاده، رضا، بررسی روند تغییر میانگین سن منارک در دختران ایرانی [مقاله]، فصلنامه باروری و ناباروری، سال هفتم، ۱۳۸۴ش، شماره ۴
- ۳۳- ژوفره اسپینوزی، کامی، درآمدی بر حقوق تطبیقی و دو نظام بزرگ حقوقی معاصر، ترجمه سید حسین صفایی، نشر میزان، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۴ش
- ۳۴- سپهروی، محمدتقی (لسان‌الملک)، ناسخ‌التواریخ، انتشارات اساطیر، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۰ش
- ۳۵- سورین، ورنر و جیمز، تانکارد، نظریه‌های ارتباطات، ترجمه علیرضا دهقان، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۱ش
- ۳۶- شریفی، نسیمه و نجار، شهناز و تدین نجف‌آبادی، میترا، بررسی الگوی بلوغ در دختران شهر اهواز [مقاله]، مجله زنان، مامایی و نازایی ایران، سال شانزدهم، ۱۳۹۲ش، شماره ۷۷
- ۳۷- صبور اردوبادی، احمد، بلوغ (نقش بلوغ در تکامل انسان‌ها)، نشر هدی، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۷ش
- ۳۸- صمدی، فرزانه، بلوغ و دگرگونی‌های آن، انتشارات ایران نگین، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۲ش
- ۳۹- طوسی، محمد بن حسن (شیخ الطائف، شیخ اعظم)، تهذیب الاحکام فی شرح المقنعه للشیخ المفید، دار الکتب الاسلامیه، تهران، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ق
- ۴۰- علوی، مجید، نظرسنجی درباره دانش، نگرش و عملکرد دختران نوجوان، نشریه پژوهشکده علوم بهداشتی جهاد دانشگاهی (پایش)، سال هشتم، ۱۳۸۷ش، شماره ۴، ص ۲۲۱-۲۳۹ش

- ۴۱- عزیزی، فریدون و امین‌الرعایا، اشرف و حامدی، پروین، بررسی مراحل مختلف بلوغ در دختران شرق تهران در سال ۱۳۷۳ [مقاله]، مجله دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی (پژوهش در پزشکی)، سال اول، ۱۳۷۹ش، شماره ۳
- ۴۲- علوی، محمد و خسروی، امیرعلی، نگرش و دانش نسبت به بلوغ دانش‌آموزان پسر مقاطع سوم راهنمایی در شهر کرج [مقاله]، نشریه پژوهشکده علوم بهداشتی جهاد دانشگاهی (پایش)، سال هشتم، ۱۳۸۸ش، شماره ۳
- ۴۳- فتحی، منصور، فرآیند نوسازی و مدرنیته بر جامعه، انتشارات البرز نوین، تهران، چاپ اول، ۱۳۹۶ش
- ۴۴- فزازی قلقشندی، احمد بن علی، صبح الاعشی فی صناعه الانشاء، دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع، دمشق، چاپ اول، ۱۴۰۷ق
- ۴۵- قرایی مقدم، امان‌الله، انسان‌شناسی فرهنگی، انتشارات ابجد، تهران، چاپ هشتم، ۱۳۹۷ش
- ۴۶- _____، ناآگاهی بلوغ طبیعی و بحران‌های اجتماعی ناشی از آن، نشر آدینه، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۴ش
- ۴۷- قرقره‌چی، ربابه و شعاری، ندا، سنّ بلوغ و ارتباط آن با شاخص توده بدن در دختران شهر تبریز [مقاله]، مجله دانشگاه علوم پزشکی دانشگاه تبریز، سال یازدهم، ۱۳۹۰ش، شماره ۲
- ۴۸- کرمی‌زاده، زهره و امیرحکیمی، غلامحسین، بررسی رشد جسمانی و ظهور صفات ثانویه جنسی در دختران ۱۱ تا ۱۴ ساله شهر رشت [مقاله]، مجله دانشگاه علوم پزشکی گیلان، سال یازدهم، ۱۳۸۱ش، شماره ۲
- ۴۹- کلینی، محمد بن یعقوب، الاصول من الکافی، دار الکتب الاسلامیه، تهران، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق
- ۵۰- گهل، جان، اقلیم‌شناسی، ترجمه شهرزاد مهدوی، انتشارات موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی نوین، تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۸ش
- ۵۱- محسنیان راد، مهدی، ارتباط‌شناسی کلام، انتشارات سروش، تهران، چاپ اول، ۱۳۶۹ش
- ۵۲- محفوظ، عقیل سعید، الاضرار النفسیه والاجتماعیه للحرب، دار العودی، دمشق، چاپ دوم، ۱۴۳۶ق
- ۵۳- مسعودی، علی بن حسین، التنبیه و الاشراف، ترجمه ابوالقاسم پاینده، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۱ش
- ۵۴- _____، مروج الذهب و معادن الجواهر، موسسه دار الهجره، قم، چاپ اول، ۱۴۰۹ق
- ۵۵- مسعودی، عبدالهادی، روش فهم حدیث، انتشارات سمت، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۴ش
- ۵۶- مک کوئین، دنیس، مخاطب‌شناسی، ترجمه مهدی منتظر قائم، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۰ش

- ۵۷- مولینا، پاتریشیا ای، هورمون شناسی و فیزیولوژی غدد درون ریز، ترجمه علیرضا یوسفی و رضا کریمی، انتشارات آبیژ، تهران، چاپ اول، ۱۳۹۶ش
- ۵۸- میرشکاری، جواد، واژه‌گزینی، انتشارات فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۷ش
- ۵۹- ناز زاهدی، لادن، دوران گذر از کودکی به بزرگ سالی، انتشارات مهر جاوید، شیراز، چاپ اول، ۱۳۹۶ش
- ۶۰- نجاشی، احمد بن علی، فهرست اسماء مصنفی الشیعه (رجال نجاشی)، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، قم، چاپ ششم، ۱۴۰۶ق
- ۶۱- نجاشی، احمد بن علی، فهرست اسماء مصنفی الشیعه (رجال نجاشی)، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، قم، چاپ ششم، ۱۴۰۶ق
- ۶۲- نویری، احمد بن عبدالوهاب، نهاییه الارب فی فنون الادب، مؤسسه المصریه العامه، قاهره، چاپ اول، ۲۰۰۴م
- ۶۳- نیشابوری، محمد بن عبدالله (حاکم نیشابوری، ابن البیع) مستدرک علی الصحیحین، دار الفکر للطباعه و النشر و التوزیع، بیروت، ۱۴۲۲ ق
- ۶۴- ویسکرمی، حسنعلی و مرادی زاده، سیروس، سن بلوغ جنسی و مقایسه آن با بلوغ عاطفی، اجتماعی و هیجانی پسران نوجوان شهر خرم‌آباد [مقاله]، مجله رویش روان‌شناسی، سال هشتم، ۱۳۹۸ش، شماره ۲۴
- ۶۵- هنری، گری، آناتومی بدن، ترجمه سهیل صالحی، انتشارات نرسی، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۶ش
- 66- Anderson S.e & Dallai G & Must A, Relative weight and race nfluence average age at menarche in different areas: Results from two nationally representative surveys of OS girls studied 25 years apart, Pediatrics journal, 2013, 111(4)
- 67- Barosh L & Friel S & Engelhardt K, The cost of a sex growth and healthy and sustainable diet - who can afford it?, Australian journal of public health, 2014, 38(1)
- 68- Barush, Fred, Propotions maturity of health, Journal of Tomson institute of genetic engineering and biotechnology research, 2014,51(3)
- 69- Campbell Bc & Giller R, Timing of repobuctive maturation in rural versus urban Tonga boys-Zambia, journal ann hum boil, 2004, 31(2)
- 70- Dober L & Kiralyfalvi L, Age of sexual puberty in Murzug district - Libya, Acta paediatr journal, 2009, 90(6)
- 71- Ezeome Er & Ekenze So & Obanye Ro, Normal pattern of pubertal changes in Nigerian boys, West afr journal med, 1997, 16(1)
- 72- Gomeswde A & Sobrinho Cl, Adolescents knowledge about adolescence puberty and sexuality, Pediatric journal, 2002, 78(5)
- 73- Herman Me & Wang L & Koch G, Secondary sexual characteristics in tropical girls and boys, Journal of arch pediatr med, 2001, 155(9)

- 74-Herman G & Slora E J & Wasserman R, Secondary sexual characteristics and menses in young girls seen in office practice, *Pediatr journal*, 1997, 99(4)
- 75-Locrette A & Hubert M & Denarie Ph, Remaning local subclinical joint in flammation is associated with deteriorated metacarpal head bone microarchitecture in rheumatoid arthritis patients low disease activity, *Science direct journal*, 2018, 85(5)
- 76-Macias C & Lopez M & Espinoza I, Pubertal development in Dalol - Ethiopia upper - middle - class boys, *Am journal human boil*, 2000, 12 (2)
- 77-Macias tomei C & Lopez M & Vasquez M, Pubertal development in Mediterranean Europe upper- middle- class boys and girls, *Am journal human boil*, 2002, 12(2)
- 78-Marshall W & Tanner J, Variations in pattern of pubertal changes in girls and boys, *Arch dis child journal*, 1970, 45(13)
- 79-Moodi, Michelle, Assessment of 3rd grade junior school girl students, knowledge and attitude toward puberty age sanitation, *Journal of med Beijing*, 2011, 21(3)
- 80-Singh, Zhilin, Development of secondary sex characters in Rajasthan, *Journal anat soc*, 2000, 49(1)
- 81-Soll, Yatindra, Menarcheal age in russian and icelandic girls, *Morphol anthyopoz journal*, 1999, 29(1)
- 82-Thomas F & Renaud F, International variability of ages at menarche and menopause: Paterns and main determinants, *Hum boil journal*, 2001, 73(2)
- 83-Tiwari H& Oza Un, Knowledge attitudes and belifs about menarche of adolescent girls in Anand district Gujarat, *East med health journal*, 2006, 12(6)
- 84-Williams, Petty, Monitoring the affordability of healthy eating in climate: a case study of 10 years of the illawarra healthy, *Nutrients journal*, 2010, 2 (11)

Differences between puberty in boys and girls in cold, tropical and temperate climates based on medical findings and field data

Sayed Mohammad Keykavosi *

Abstract

According to the Quranic criteria in the sixth verse of Surah An-Nisa, puberty is a natural phenomenon with the actualization of sexual talent and reproductive powers, which in jurisprudential and legal principles, girls reach the age of 9 years and boys reach the age of 15 as the beginning. The duty is considered to be religious, civil and criminal obligations and responsibilities. However, the willingness to accept the responsibilities and limitations of puberty for girls and boys of different races, diverse climates, as well as differences in community culture and social health status and other factors, is not the same. Setting a fixed standard for all of them seems inappropriate. Therefore, the researcher with the aim of re-reading the jurisprudential and legal principles in the category of maturity criteria, while paying attention to the audience of hadiths in the critique of jurisprudential citations to maturity narrations, the rate of maturity variable in heterogeneous climates according to field research and Measured and examined medical components. According to the results of the present study, girls and boys living in cold climates and weather conditions have reached puberty with a considerable delay of their kind in the warm regions of Siri and at an older age have a correct understanding of social responsibilities and duties. They find themselves.

Keywords

Sexual maturity, Quranic norms, climate, field data

* PhD, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law and Member of the Young and Elite Researchers Club, Faculty of Humanities, Imam Khomeini Memorial Branch, Rey, Islamic Azad University, Tehran, Iran. mohammadkeykavosi@yahoo.com